

[ANTANAS BARANAUSKAS IR JUOZAS TUMAS APIE MOTIEJŲ VALANČIŲ]

Kaip kan. A. Baranauskas įvertino vyskupą Motiejų

Žemaičių kunigų seminarijos inspektorius kan. Antanas Baranauskas, padedant vyskupo Motiejaus kūną Kauno katedroje ant katafalko 1875 m. gegužės 20 d. s. st., pasakė pamokslą. Apleidžiant patetiškas dalis, štai įvertinimo žodžiai.

„Vertybės turto niekad negalime suprasti, kol jį tebturime; suprantame, tik jo nustoję. V. Dievas, kurs, Psalmių Rašytojo žodžiais, iš mėšlo išaukština ubagą ir pasodina jį su savo kunigaikščiais, išsirinko, pašaukė, vyskupo šlove apdengė, gausiomis šventomis malonėmis apdovanojo ir mums atsiuntė savo tarną Motiejų, idant ganytų dūšias* brangiausiu Išganytojo krauju atpirktas, idant padarytų mus dievotesnius ir pataisytų žalas Izraeliaus namuose.

Mūsų vyskupijoje, seniai našle likusioje, žalų buvo nemaža: kunigų sumažėjo, daugumas bažnyčių pakrypo, kuo ne visi žmonės buvo nedirmavoti** ir taip tamsūs, jog nežinojo nė pradžių šv. tikėjimo, o skendo prietaruose ir girtybėje. Dievo Apveizda, kuri siekia nuo galo iki galo tvirtai ir sutvarko maloniai, rengdama į šitą milžinišką darbą a. a. vyskupą Motiejų III, apdovanojo jį gamtos ir malonės dovanomis: rinktine sveikata, būdo tvirtumu, proto gabumais, praktinga išmintimi, plačiu mokslu, rinktiniais širdies savumais, gerumu, stoka puikybės, gailėstingumu, giliu pamaldumu, uolumu Dievą garbinti ir dūšias išganyti...

Jis buvo Dievo duotasis vyras, apdovanotas aukštesne ir parinkta pasiuntinybe, iš tos eilės apaštališkos dvasios pilnų vyrų, per kuriuos V. Dievas ant ištisų provincijų išlieja savo palaimą, kaip antai: šv. Jono Kapistrano, Vicento Fererijo, Juozapo Kalasanto. Jų pėdais žengdamas, a. a. vyskupas Motiejus III visą vyskupiją apšvietė ir iš piktų papročių ištraukė. Per jį V. Dievas iš savo vynyno išravėjo pagedimo usnis, pažadino tikėjimo ir dievobaimingumo dvasią ir apstatė ją gerų papratimų mūru ir krikščioniškų dorybių bokštais. Todėl atsiuntimas jo šiuose apverktinuose laikuose tikybos nupuolimo, dievotumo atšalimo, pagedusių papročių viešpatavimo, bedievystės plitimo yra viena visų didžiausių ir nepaprastų Dievo geradarybių, suteiktų tikintiesiems tos mūsų vyskupijos žmonėms...

Likusiomis nuo dvasiškosios tarnybos valandomis tvirtai laikės dienos darbų tvarkos, taip sudarytos, idant kiekviena valanda būtų naudinga darbu užimta. Aiškino iš visos vyskupijos raštais paduodamus klausimus, trupino šv. Relikvijas prašantiems. Kėlės labai anksti ir po Mišių bet kurią valandą ir bet kas galėjo prie jo prieiti. Matydavo jį po keliolika kartų laiptais nulipant į kopyčią ko nors padirmavotų, nors visų biedniausio, išklaustų jo išpažinties ar kuria kita malone apdovanotų. Palengvindamas priėjimą prie jo, nesilaikė jokio etiketo ir paskirtų valandų: jo durys visados stovėjo atviros bet kam. Nežiūrint nepalaujančio darbo ir minių lankytojų, niekas jo neregėjo nekantraus arba nenoromis dirbančio – visados buvo liuosas***, tėvišku gerumu šypsojos. Jo valgis, kaip ir visas gyvenimas, buvo prastas,

---

* Dūšios – sielos. (Red.)

** Nedirmavoti – negavę Sutvirtinimo sakramento. (Red.)

*** Liuosas – laisvas. (Red.)

nerinktinis. Valgydamas labai mažą laiko gurdo, vaikščiojo valandą; kas liko laiko, pravertė bedirbdamas, betarnaudamas, besimelsdamas.

Jo uolumas nepraleido jokios progos ką nors paraginti ir apšviesti; tai buvo didysis, slaptas akstinas dirbti ir nepailsti; tai turbūt ir amžių sutrumpino, nes praeitą rudenį, sugrįžęs iš užsienio, kad per keletą mėnesių turėjo saugotis visa, kas jo sveikatai gali pakenkti, nepakentė, kad sodiečiai, miniomis su vaikais iš tolimų parapijų atvyksta dirnavotusi, grįžtų veltui sugaišę. Tad nutolo nuo gydytojo įsakyto reguliamino ir vėl per kiauras dienas būdavo ant rudens vėjo, nušalo; bet ir tada neklausė nei namiškių, nei gydytojų, nesilaikė ir taip leido įsigalėti ligai, kuri jį pagaliau iš mūsų atėmė. Krito kaip karžygis, darbo ir uolumo auka.

Žodžiai, kuriuos kalbėjo per paskutines savo amžiaus savaites jį lankantiems kunigams ir šiaip jau žmonėms, ne mažesniu kvepia uolumu. Pasilenkęs į grabą, gęstančiu balsu dar ragino šv. tikėjime.

Gailestingumą per visą gyvenimą rodė, tiekdamas gausių pašalpų. Alkanus penėjo, trokštančius girdė, nuogus apvilko. Kas neatmena bado metais tų minių, kurios kas dieną rinkos aplink jo butą ir niekados nenuėjo nesušelptos? Arba nepaprastų šalčių metu kas užmirš tas minias skurdžių, jo apvalkstomų drabužiais. Jo butas buvo tik prieglaida neturčiams, visokiais reikalais iš tolimų kraštų atvykstantiems. Ne vienas ištisomis savaitėmis ten gyveno ir iš jo stalo mito.

Visa vyskupija jį pažino... Gyvą laikėme didžiausioje meilėje ir pagarboje."

Žinyčia, nr. 3.

Doc. J. Tumo pastabos apie patį rašytoją

Vėlai pradėjęs rašyti

Kun. Motiejus Valančius pradėjo rašyti tik tapęs 1845 m. Varnių kunigų seminarijos rektorium. Puspenktos dešimties metų laikoma pačiu gražiuoju darbingumo laiku. Iki tam laikui galima kai kuriose tarnybose pensija išsitarnauti, vaikai išvedžioti. Taip Vakaruose. Kitur vyrai pradeda vėlai bręsti. Pas mus negirdėti dalykai, kad kas, keliolikos metų būdamas, parašytų mokslo disertaciją ir laimėtų rungtynėse, kaip yra padaręs D. S. Mill, anglas. Ten, Vakaruose ir Pietuose, dar sakoma, genialiuosius darbus tepadarą vyrai iki 33 metų; pav., Aleksandras Didysis, Napoleonas Bonapartas, Baironas ir kt. Būtent visa stipruma veikiant vyriškumo pajėgoms. Pas mus priešingai: tų pajėgų pasireiškimai – be nebus didžioji kliūtis darbingumui. Jos per labai neramina, išblaško, kliūdo pasėdumui; o ramybė, susikaupimas ir patvara – būtinos sąlygos didžiųjų, ilgųjų darbų. Mes ir iš tikrųjų turime daugybę pavyzdžių, kaip vėlai buvo pradėdami literatūros darbai ir vis dėlto padirbama labai daug. Net poetingumas mumyse dažnai pasireiškia ne žaliojoje jaunystėje, bet baigiantis vyriškumo amžiui. Kai kurie jaunystėje labai gražiai pradėję poetizuoti, labai trumpai tvėrė tame darbe ir grįžo prie jo tik į pabaigą vyriškojo amžiaus. Otto Zaviša, Balvoaus, Žemaitė, Baranauskas, Myliauskis, Žičkauskas ir kiti.

Ar tuo tenka aiškinti pavėluotas intelektualinis kun. Valančiaus darbas? Jo gyvenimui ir psichikai apibūdinti kaip tik mes stingame davinių iš jauno jo amžiaus. Kun. M. Valančiaus draugas ir jo gerbėjas kun. prof. Dabševičius savo knygoje *Wspomnienia* (pakartota A. Aleknos knygoje *Žem. Vys. Mot. Valančius*, p. 8) sako Valančių pasižymėjus „dideliais proto gabumais ir darbštumu: visados veiklus, visados užimtas“. Tai lyg mūsų manymui priešinga liudytų. Bet šitą liudijimą Dabševičius galėjo įrašyti, gavęs įspūdžių iš paskutinių draugo Valančiaus laikų, kada jis tikrai pareiškė nepaprastą darbštumą ir darbingumą. Ankstyvesnės gi datos palieka mums tuo atžvilgiu daug abejojimų, ar jau tikrai Valančius buvo taip gabus ir darbštus.

Didžiąją kunigų seminariją, destis Vilniaus universiteto Teologijos fakultetą, Valančius išėjo teologijos kandidato laipsniu 1828 metais; tais pačiais metais ir kunigu įsišventė rugsėjo 1 d. Ir tuo baigia savo mokslus. Kapelionauja sau mokyklose, mokslais nebesirūpindamas, ilgus 12 metų, kol 1840 m. jį pakvietė profesoriauti Kunigų akademijoje – taip buvo pavadinta Vilniuje paliktoji, universitetą 1833 m. panaikinant, Did. seminarija. Dabar tik kun. M. Valančius pasirūpina gauti teologijos magistro laipsnį, o 1842 m. perkeliant Vilniaus kunigų akademiją į Petrapilį, drauge su jos profesorium Valančium, ir teologijos daktaro laipsnį. Mes nežinome, kaip M. Valančius laimėjo tuos laipsnius, kokias disertacijas rašė, kur ir prieš ką jas apgynė. Žinome užtat, kad teologijos mokslo laipsniai Vilniaus akademijoj ir jėzuitų buvo lengvai dalijami, nes buvo rusų vyriausybės išėjęs įsakymas, kad aukštoji kunigija ir kapelionai būtų laipsniuoti. Buvo dvi eventualybės: arba palikti be aukštųjų hierarchijoje kunigų ir be kapelionų, arba jų pridaryti. Bevelyta – pridaryti, pavedant tam tikroms komisijoms iškvosti kandidatus ir išklausti jų disertacijų. Tos komisijos buvo tam tik kartui sudaromos vietose, iš kandidato kaimynų. Yra dar viena abejonė. Kai A. Alekna, sekdamas vyskupo M. Valančiaus biografą pral. Jer. Račkauską, doktorato laimėjimą nukelia į 1842 m. prieš pat išvažiuojant į Petrapilį ar tik ką nuvažiavus į Petrapilį, neaišku, senieji v. Valančiaus buvę valdiniai kunigai man yra liudiję, profesorius M. Valančius doktoratą buvęs laimėjęs tik *honoris causa* už tikrai nepaprastą savo mokslo darbą iš istorijos srities:

Žemajtiu Wiskupiste aprasze K. Motiejus Wołonczewskis. Dalis I–II su tobligiomis, 337+274 p., viso 611 p. Wilniuy, Spaustuwieje Juozapa Zawadzka, 1848 m., 1500 egzempliorų, matyt, savo lėšomis. Maurikis Hryszkiewicz (Griška?) ją neilgai trukus išvertė į lenkų kalbą, bet išspausdino ją Krokuvos Mokslų Akademija tik 1898 m. XIV ir 247 p. Lietuviškai antrą kartą išspausdinta be tobligčių Shenandoah, Pa. Amerikoje.

Yra paskalų, kun. Motiejus, 1834 m. atkilęs kapelionauti Kražiuose, dabar pradėjęs domėtis Žemaičių vyskupijos bažnyčių archyvais, prašinėti kai kurių dokumentų nuorašų ir gaudavęs savo parašu net ištisus šios ar tos parapijos archyvus. Galimas daiktas. Vis dėlto nei šis medžiagos rinkimas, kurs buvo sutvarkytas tik per 14 metų, nei mokslų laipsnių laimėjimas: magistro po 12 metų, kai kandidatai jį laimėja antrais metais, ir daktaro dar po dvejų metų, kai dabar esamojo intervalo (trejų metų) prieš doktorizavimąsi dar nebuvo, nėra nepareiškia kun. Valančiaus darbštumo, nė jo ypatingo gabumo. Sunku patikėti, kad mokytojavimas gimnazijose ir Akademijoje, ruošimas pamokų ir paskaitų būtų prarydavęs visą laiką – gabiam profesoriui. O apie bet kuriuos pašalinius jo darbus jokių žinių nėra. Jų tad gal ir nebuvo, jei neliko pėdsakų net tų darbų, kuriais buvo laimėti mokslo laipsniai. Rengimasis laimėti mokslo laipsnių, ypač doktorato, paprastai pareiškia jau doktoranto kryptį ir mokslo darbus paskubina, ne sutrukdo, pagausina, ne naikina. Sunku ir patikėti, kad vyras, eidamas penktą dešimtį metų, susirūpintų aukščiau mokslo laipsniu – vien dėl gryno mokslo. Aš vieną težinau tam dalykui „lietuvišką“ pavyzdį – provizorių Mykolą Galvelę, biržėną, kurs, jau gerokai pagyvenęs provizorium, vėl pradėjo mokslus nuo matūros, ir, išėjęs medicinos mokslus, dabar profesoriauja Petrapilio karo akademijoje.

Įtakos

Kun. M. Valančius arba visai nemanė mokslintis vien dėl mokslo, arba mokslinosi tokiuo vėlybu amžium kitais sumetimais – pasidaryti karjerą dvasiškių hierarchijoje. Kitaip argi jo nebūtų laiku įraginę laikiau pasireikšti savo gabumais moksluose ar literatūroje tokie stiprūs veiksniai, kaip mokslingas Vilniaus universitetas ir Vilniaus romantizmas, kurie Valančiaus studentavimo laikais buvo pasiekę apogiejaus? Vilniaus universitetas, Vilniaus romantizmas davinėjo tokių studentų mokslaviryų, kaip *utriusque juris* magistras Simanas Daukantas, „mokslininkas literatūros ir gražiųjų prityrimų“ Simanas Stanevičius ir nemaža kitų, ne tiek daug mokslui ir literatūrai dirbusių. Romantikų susidomėjimas lietuvių istorija ir folkloru buvo ryškus ir pagavo visą inteligentiją. Studentas Valančius, baigęs 1828 m., ir studentas Daukantas, baigęs 1824 m., galėjo Vilniuje nepasipažinti. Bet jis, Daukantas, iki tam laikui

buvo jau Rygoje įgarsėjęs savo lietuviškais tyrinėjimais. Užtat studentas S. Stanevičius buvo Valančiaus tuolaikis ir, nujau, be ne tik to pat Teologijos skyriaus, nes paskui, tapęs dvasiškiu, šisai „mokslininkas literatūros ir dailių prityrimų“ buvo kurį laiką Varnių seminarijos rektorius ir kanauninkas, tad asmuo Valančiui žinomas.

Simanas Stanevičius studentaudamas dirbo labai intensyviai, jei vienais tik 1823 m. spauda paskelbė net du dalykėlius.

1829 m. tas pats S. Stanevičius yra paskelbęs dar 4 dalykėlius.

Buvo dar ir kitas Stanevičius, Emerikas, gyvenęs ir miręs Vilniuje, bet kilimo iš tos pat Viduklės dvaro, eilinininkas. Jis 1819–1822 m. *Tygodnike Wileńskiamie* skelbė „Śpiewy ludu litewskiego na wiersz polski przełożone“.

Jei Stanevičiai, raseiniškiai bajorai, salantiškiam Valančiui pirma nebūtų būvą žinomi, tai Kražių kapelionu būdamas būtų gavęs juos patirti. Viduklėje šiais „pisarze litewscy“ ir iki šiai dienai tebesididžiuojama ir Simano portrietas tebelaikomas, nors Stanevičių dvaras dabar jau Przeciszewskių (Pšeciševskių) rankose; visos jų tradicijos tebėra, visus jų veikalus ten tebemoka pavadinti. Vadinas, tų romantikų įtaka namiškiams buvo tvirta, gili, patvari, jei išliko iki šiol, kaip gili ir stipra romantikų įtaka buvo ir visai inteligentijai.

Kaip tad tesėjo M. Valančius išlikti, nepaliestas šios tautinės, dabar sakysime, net patriotinės srovės, kai jo draugai studentai, mokslus tebeeidami, jau griebės darbo? Mes vienaip tegalime atsakyti: M. Valančius nebuvo tiek gyvo proto, tiek gyvų jausmų, kad būtų galėjęs reaguoti. Lietuvos ir lietuviybės dalykai jam tada, dar tebestudentaujant, visai nerūpėjo. Visas būsimąsias galimybes jis tebesinešiojo viduje.

Bet galgi paskui, kiek vėliau jam tai parūpo? Juk romantikų veikimas nesiliovė per visą pusę amžiaus. Ir to nesimato.

Kun. M. Valančius palinksta rašyti ir mokslui dirbti tik Petrapilyje, kai atsirado tarp dviejų įtakų. Akademijos rektorius buvo Ign. Hołowiński (Holovinskis), M. Valančiaus draugas iš Vilniaus seminarijos, žmogus labai talentingas ir didelis rašytojas. Tuo jis buvo plačiai pagarsėjęs, tai jam, be ko kita, be asmeninių jo gerumų, kurie buvo padarę jį asmeniniu caro Mikalojaus I draugu, atidarė duris į visos Rusijos katalikų metropoliją. Hołowiński, artimo žmogaus, pavyzdys buvo labai ryškus Valančiui, kurs, nujau, bene tik nusimanė, jog taip pat sugebėtų rašyti. Antras artimas M. Valančiui profesoriui žmogus Petrapilyje tapo Simanas Daukantas. Senate, tame skyriuje, kur sudėtas valstybinis Lietuvos archyvas, „Lietuvos Metrika“ vadinamas, jau nuo 1834 m. noriai dirbo S. Daukantas, rinkdamas medžiagą Lietuvos istorijai, ir ką ne ką jau suskubęs spauda paskelbti: 1837 m. *Prasma łotinu kalbos*, 1838 m. *Epitome historiae sacrae* su lietuvišku žodynu (žr. viršiau), 1842 m. *Abecieta Lejtuviu, Kalnienu ir Žemaitiu kalbos*. Kai kurie Daukanto veikalai, prieš išspausdinant, ilgokai vaikščioję per rankas, kaip va: *Budas senowęs Létuwiu Kalnienu ir Žámaitiu* (1845), *Giwatas didiuju Karwajdu* (1846) ir trejetas mažmožių. Beveik nėra abejojimo, kad Daukantas šiais veikalais pasigyrė savo tautiečiui Valančiui, ligi tik jis atkilo čia su savo Akademia. Argi bebuvo didesnio džiaugsmo patriotui Daukantui, kaip išvysti savo tautietį mokslininką, tokias aukštas pareigas einantį?

Romantikai su Stanevičiais ir kitais jam panašiais, nors šaltakraujo žemaičio nepalenkė tuojau griebtis rašto darbo, tačiau nepaliko be žymės: jie davė Valančiui auklėjimo kryptį, kaip tuojau pamatysime; istoriškąją kryptį; o šiuodu artimu žmogų, Hołowiński ir Daukantas, padėjo suplanuoti būsimąjį literatinį veikimą. Aš beveik esu tikras, jog pats įtakingiausias to laiko asmuo rektorius Hołowiński drauge su Valančium daug ką planavo, kaip čia geriau patarnavus Katalikų Bažnyčiai Rusijoje, kur valdžia buvo klastingai jozefinistiška ir visas pastangas dėjo Rusijos katalikams atitraukti nuo Romos. Tuo tikslu paslapčiomis tardavosi su tokiais kunigais, kurie sutiktų išsišvęsti vyskupais, neatsiklausus Romos; be ko kita, su mūsų Šeduvos klebonu Rupeika, vertėju „Pono Jono iš Svisločiaus“. Valančiui ir Hołowińskiui šmėklojosi nauja gyvenimo vaga ir naujos sunkios ganytojavimo pareigos, šakotos, nepigiai einamos. O

mužikvaikiams Valančiui ir Daukantui šmėklojosi apleista liaudis, nėkieno nekultūrinama, o išganymui vis dėlto skiriama, nuo vilkų saugotina. Kas gi daugiau galėjo žemaičiui kunigui Valančiui rūpėti, jei ne gimtoji vyskupija, kur tikėjimo dalykai ne geresnėje buvo padėtyje kaip ir kitose visose apleistose vyskupijose.

Žemaičių vyskupijoje štai kas tuo tarpu darėsi. Lietuvių literatūros mecenatas Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas kunigaikštis Giedraitis mirė 1838 m. liepos 8 d. Geras tai buvęs žmogus, pernelyg vaišingas, bet joks administratorius ir nekoks ganytojas; jam po lenkmečio rusų valdžios duotasis koadjutoris kunigaikštis Simanas Giedraitis taip pat mirė, nekokios garbės nusinešdamas, kam buvo okupantų rusų padėjėjas. Jozefinistiškoji rusų valdžia administratorium Žemaičiams 1844 m. paskyrė karjeristą Joną Krizostomą Gintilą, teologijos daktarą, šv. Vladimiro III, šv. Onos II klasės ordenų kavalierių, diemantiniu vyskupišku kryžium papuoštą, pati, Romos neatsiklausdama, nominavusi jį Žemaičių pavyskupu, suglobdama jį kuone 1000 rublių pinigais kelionei iš Petrapilio. Rugsėjo mėnesyje atvykęs, tuojau pasisavino pavyskupio algą. Kadangi nominuoti ir paskirti vyskupu tegali Romos Papa, jis dabar užrašė Gintilai – „Nunquam episcopus“ – niekados nebus vyskupas. Ir Gintila, nekokios garbės ir pirma buvęs, dabar visai jos nustojo. Kitų prašmatnių vyrų administruoti apleistai vyskupijai vis labiau sunkėjančiais laikais, vis labiau rusams užsimojant nukatalikinti Lietuvą nebuvo. Pralotai buvo apsenę ar niekuo nepasižymėję. Tai ir liko kun. dr. Motiejus Valančius vienat vienas prašmatnus kandidatas Žemaičių vyskupu. Įtakingasai Akademijos rektorius Hołowiński, nors kaltas buvo pataikavimo savo prieteliui Mikalojui I, tačiau Romos katalikybei buvo ištikimas, savo sieloje nebuvo jozefinistas ir našlaujančiai nuo 1838 m. Žemaičių vyskupijai kuo geriausiai buvo palankus bei rimtai susirūpinęs, kad ji galų gale gautų nors vieną rūpestingai ganytojavimui atsidėjusį administratorių. Ir, žinoma, tematė tam reikalui vieną tetinkamą kandidatą dr. M. Valančių.

Kun. M. Valančius, kaip ir jo brolis medikas, tikrai sirgo paveldėta inkstų liga; nuo to jis ir mirė, tiesa, sulaukęs gražaus 74 metų amžiaus. Tačiau tos „ligos“ supuolimas su Gintilos Romoje diskreditavimu bene leis mums spėti tą ligą buvus diplomatinę; ypač kad „ligonis“, ligi tik sugrįžęs į Varnius, nepaprastu karštumu ėmėsi reformuoti netikusiai vienuolių pastatytą kunigų seminariją, skubotai rašyti *Žemajtiu Wiskupistę* ir kitus tolygius darbus dirbti, kiek jam leido padėjimas, nesant kapitulos nariu. O jei tai iš tikrųjų buvo liga, kurią gydyti nebuvo galima Petrapilyje, tai ta liga bus buvus leista pačios Apvaizdos, labai palankios Žemaičių žemei. Man rodos, tai buvo Hołowiński su Valančium planingai padaryta, kad šisai pastarasis ganytojavimą pradėtų nuo kunigų auklėjimo reformos, gerai pažintų dieceziją ir turėtų laiko, kad ir jį patį pažintų diecezija. Neapsirikta. Vos ketveri metai praėjo, o Žemaičių vyskupijos kunigija visa palinko į nepaprastai rūpestingą ir dabar darbštų seminarijos vedėją ir mokytą istorininką kun. Valančių. Ir jo nominacija Žemaičių vyskupu, įvykusi Papos Pijaus X malone Neapolio pamiestėje Portiči 1849 m. rugsėjo 28 d., nebebuvo siurprizas nei Žemaičių kunigijai, nei jam pačiam. Bent taip reikia spręsti iš procedūros, kurią nominatas smulkiai surašė į savo *Pastabas*, niekur nepasisakydamas, jog tai jam netikėta.

1850 m. vasario 24 d., savo vardadieny, kun. dr. Motiejus Valančius įsišventė Petrapily vyskupu ir prisistatęs carui Mikalojui I, atvyko į Žemaičius, kur ir išvyskupavo 25 m., iki 1875 m. gegužės 17 (29) d. numirė.

Galbūt ir tuščias yra mūsų užsimojimas atspėti, kodėl kun. Valančius taip vėlai pradėjo rašyti, nors tą darbą itin gerai sugebėjo daryti; kodėl spausdintu autorium jis tepasivaidino baigdamas penktąjį kryželį amžiaus. Ar ne vis tasia mums? Jei autorius, gražiai pasivaidinęs, būtų sustojęs, būtų gailėję, manydami: būtų anksčiau pradėjęs, būtų daugiau padaręs. Bet kai autoriaus palaikų yra kuo ne tiek pat kiek paties S. Daukanto, kurs iš pat jaunų dienų dirbo, tai mūsų sąskaitos su rašytoju baigtos, mes jam už tai vis tiek pastatysime paminklą.

Vyskupui Motiejui III nuopelnų nė kiek nepamažėtų, kad ir jis iš tikrųjų būtų buvęs priverstas pradėti karjeros dėliai. Juk čia tegali būti kalbos apie rašymo pradžią, apie parašymą *Žemajtiu Wiskupystės* neva

karjerai, kad būtų kuo Romai pasivaikinti. Jei Motiejus III būtų buvęs karjeristas, jis būtų tuo pasitenkęs. Tuo tarpu jis, prisiėmęs naujas pareigas, įstojęs į kitokias gyvenimo vėžes, pridirbo dar daugiau literatūros darbų, kurių intencija jau visai gryna, be jokių įtarimų. Nors ir anieji mūsų įtarinėjimai silpnai pagrįsti. Pavėluoto darbo problema nėra pilnai atspėta.

Valančius istorikas

Lengva atsakyti klausimui, kodėl Dr. Valančius, jei būtų to būtinai reikalinga buvę, pasirinko istorijos veikalą parašyti, ne kurį teologijos traktatą. Juk šisai daugiau būtų pareiškęs jo tinkamumą stovėti tikišinės organizacijos priešakyje. M. Valančius augo ir brendo istorikų konsteliacijoje, kuri tęsėsi iki Augusto Schleicherio (Šleicherio) ir Friedricho Kurschato (Frydricho Kuršato), gramatikininkų, laiko. Mokyti, gabūs ir darbštūs vokiečių profesoriai krėste užkrėtė lietuvių inteligentiją lingvomanija, kaip anais laikais: Pr. Bogušas, Tadas Čackis, Jok. Lelevelis, Žegota Nacevičius (ar Onacevičius), Ig. Danilavičius, Juozas Jaroševičius, Teod. Narbutas, Jonas Voigtas, Aug. Kotzebue buvo visus užkrėtę –istoriomanija. Schleicherio *Lietuvių kalbos gramatikai* pasirodžius (1856), pasipylė lietuvių inteligentų kalbininkų: Jonas Juška, St. Mikuckis, Gylius, Spudulys, Jakštas, Al. Būblys, Jaunius, Baranauskas, Kudirka, Avižonis, Basanavičius, nekalbant apie Schiekopp (Šykop), Widemann (Vaidman) ir daugybę kitų svetimtaučių. Istorikai, medikai (alopatai, homeopatai, veterinorai), agronomai, kunigai, na, kas tik buvo inteligentas ar turėjo pretenzijų būti inteligentu, tas arba eiliavo, arba lietuviška kalbotyra užsiėmė. Toks buvo reikalas, toks nujautimas, jog atėjo laikas pradėti taisyklingai lietuviškai rašyti, rašto kalbą lobinti ir labinti. Lygia dalimi kurs romantikas turėjo pretenziją pasivaikinti mokyto rašytoju, tas tyrė ir rašė – istoriją... Kai pas mus istoriją pakeitė filologija, kitur buvo kuriam laikui įsigalėjęs gamtamokslis. Istorija, filologija, gamtamokslis, katras saviškai mokslino žmones, palikdami nebeišdildomų žymių proto susiformavime, net pačiame būde. Kiekvienas tų laikotarpių inteligentas vaikščiojo, dirbo kaip Gogolio Petruška, „s sobstvennym vozduchom“.

Taip dalykams esant, nė kiek nekeista, jog Dr. M. Valančius ėmėsi istorijos, ne kurio kito tyrinėjimo. Jam gi buvo ir Žemaičių vyskupijos aprašyme pirmtakūnų, bet labai nevykusių: *Stan. Czerski: Opis Żmudzkiej dyecezyi*, 1830 m., Antanas Juzumas. Žr. paskaitą apie Juzumus ir kitus, kurių darbų žymes bent rašliavoje, jei ne spaudoje, aptinkame.

M. Valančiaus „istoriškumas“ neišsikuštėjo berašant *Žemajtiu Wiskupistę*; jis paliko jam visam amžiui. Valančius ganytojas tiekia knygelių kulto dalykui. Bet kurios rūšies daugiau? Kurios vyrauja? Toli gražu ne apeigų ir askezos veikalai. Be *Žem. Vysk.*, štai kokių aukų jis yra sukrovęs istorijos aukure:

2. *Istorije Szwęta senoje istatima*, 1852; 3. *Istorije Naujoje istatima*, 1853 (abidvi ir latviškai), *Žiwataj Szwęntuju*, 1858 ir 1868; 4. *Prade ir iszsipletimas tikėjima kataliku* 1862; 5. *Pamiętnik Domowy* 1873; 6. *Wiadomość o Czynnościach Pasterskich Biskupa Macieja Wołonczewskiego*; 7. *Isz tamsybės ved kelias tejsibes*; 8. *Wargaj Bažniczias Kataliku*; 9. *Sznekesis Kataliko su nekataliku*. Net beletristiką rašydamas, jis įkrinta į šabloną, į tam tikrą žanrą pasakojimų su istorijos padažu. Be to padažo maža tėra Valančiaus pasakojimėlių. Nepagailėkime vietos tam pasižymėti. Štai ištisa eilė pasakų iš *Vaikų knygelės su abrodėliais*.

Pasaka 1. Petris ir Onelė. Kartenas parakvijoje, Martinaitės sodoj gan seniai gyveno pasiturintis ūkininkas, vardu Petrus.

Pasaka 2. Jonis ir Kerdus. Šiaulių pavietėj ir parakvijoje yra soda, Kebliais vadinama, į keturias dešimtis ūkininkų skaitanti.

Pasaka 3. Klebonas. Ne per seniai buvo Sedos klebonaliu kunigas Stanislovas Raubickis, vyras labai žmoniškas ir lipšnus... Senatvėj išvažiavo į Mosėdžio klebonus, ko paskiau ir pats gailėjos... Metuose 1824 nuvažiavęs Raubickis į Židikus į Dievo kūno atlaidus, atlaikė sumą ir apėjo šėtras*.

Pasaka 4. Gustis kručius. Plungės parakvijoje pakrūmėję įmaningai gyveno žmogus, vardu Tamošius, kurs jau senatvėj vedė moterį, taip pat nebejauną, vardu Barborą.

Pasaka 5. Mikė melagėlis. Mosėdžio parakvijoje, Šakalių sodoje išsigimė vaikelis, vardu Mikė, labai guvus, šarpus**, pašankus*** ir linksmas.

Pasaka 7. Prancė Paukštvanagėlis. Darbėnų parakvijoje, Lazdininkų sodoje prie ūkininko Ignaciaus buvo įnamė, arba kampininkė Kotrė, kuri turėjo sūnų, vardu Prancę.

Pasaka 10. Guvus Vincė. Žarėnų parakvijoje buvo bajoraitis vaikiukas niekuo nedėtas, bet plikis... Kažikuomet nuvažiavo į Šiaulius... Panevėžy atsitiko nakvoti... Nuvažiavo į Vilnių... Kažikuomet ponas nuvažiavęs į Telšius.

Pasaka 11. Melnikas. Platelių parakvijoje ant upės Babrungu yra melnyčia, kurioje gyvena melnikas, pavarde Šaltis, vokiečių veislės, bet jau nu seno katalikas... Kitą kartą melnikienė, veždama sūnų į Beržorą, tyčiomis nešukavo jo galvos... Sūnau, ketu šiandien nukakti į Plungę... (Pasaka, kaip neįtiksi žmonėms).

Pasaka 13. Senelis. Varnių priemiestėje gyvena perkaršęs senis, daugiau šimtą metų turįs, pavarde Keistutis. Turėjo du sūnų: vieną Jokūbą, o antrą Tamošių...

Pasaka 14. Dievobaimingas vaikelis. Vabalninkų parakvijos gyventojai yra dievobaimingi, mažne kožna sode tur savo koplyčią, į kurias ved kunigus ir meldžias. Tos parakvijos Dambliūnų sodoje išsigimė kažikuomet labai geras vaikelis, vardu Sime.

Pasaka 15. Niekтікėjimai. Tirkšlių parakvijoje, Spurganų sodoje gyvena žmogus, vardu Pilypas, Vieکشnių parakvijoje, Meškelių sodoje gyvena žmogus, vardu Laurynas. Dar lenkų gadynėje Tytuvėnų bažnyčioje pradėjo kažis kas vartalioti liktorius****.

Pasaka 16. Mielaširdinga Poni. Gale aštuonioliktojo amžiaus netoli nu Tytuvėnų gyvena savo dvarely bevaikė našlė, vardu Elžbietė. Ta kažis kumet važiuodama į Raseinius apsistojo Šidlavoje... Petrus važiavo pas Micevičę į Viduklę.

Pasaka 17. Pranciškus Bielskis. Gale aštuonioliktojo amžiaus, regis, Luokės parakvijoje gyvena neturtingas bajorėlis, Bielskis pavarde, kurs vedęs moterį Jedvygę. Tarp kitų vaikų sava metuose 1796 sulaukė sūnaus ir davė jam vardą Pranciškus.

Iš „Antano Tretininko Pasakojimų“, 1872 m.

Dotnuvos klioštoriuje buvo vaikiukas, vardu Antanas, įsirašęs į trečiąją šv. Pranciškaus zokoną... Paskutinis gvardijonas Prokopavyčia tarė Antanui... Šisai ir leidosi tiesiog į Devynduonių (Devindonių) sodžių. 1.

Salantų par. Sausgalvių s. 1824 m. gyvena ūkininkas Preibys, 27.

Skėmonių p. Žagių sodžiuje gyvena ūkininkas Tamošius, 31.

Neseniai Vainuto p. Paprūsėje įmaningai gyvena ūkininkas Petras Žilis, 35.

Kriukų p. Trumpakojų s. gyvena ūkininkas Jakūbas, 41.

Pilypas Brazdauskas, Salantų p. Nastrėnuos, metuose 1806 pavasaryje iš Klaipėdos parvažiavęs, 51. Ir taip be galo.

M. Valančius – ne kūrėjas, ne oratorius; jis tesugeba pavartoti faktus ir jais vienais teoperuoja net ir tada, kada rašo tendentiškai, įtikinėdamas. Be beletristikos, jis rašo Lietuvos miestelių, jos bažnyčių

---

* Šėtra – Devintinių procesijos altorėlis. (Red.)

** Šarpus – guvus. (Red.)

*** Pašankus – vikrus, greitas. (Red.)

**** Liktorius – žvakidė. (Red.)

istoriją, duoda ištraukų iš senovės nuotykių, aprašo Lietuvos pilis; renka lietuvių folklorą – vėl tokius pat faktus.

Žinomą visame pasaulyje pasaką, kaip malūnininkas, su sūnum keliaudamas, niekam neįtiko, Valančius perkelia į Platelius ir į Plungę. Šventuosius Apaštalus eilėmis apgieda, bet –istoriškai. Net apie šunes surenka žinių, istoriškai tikrų. Ir tokiam neįtikėtinam dalykui, kaip kad nepaklusnaus vaiko rankelė numirus iš kapo išlindo ir laukė, kad per ją motina su žabeliu sušertų, parodyta atsitikimo vieta – Endriejavo parapijoje. Net svetimą Olšauskio raštą *Broma vedanti į dangų* Valančius perredaguodamas „prišpikavo“ savo prasimanytomis „istorijomis“. Istorijos ir istorijų pasakotojas, istorijai ir istorijoms medžiagos rinkėjas, štai kas buvo Motiejus Valančius – rašytojas.

Lietuvis, 1925, nr. 21, 22, 23.

Motiejus Valančius, *Pastabos pačiam sau*: iš lenkiškosios Motiejaus rašliavos sulasė ir savo pastabų pridėliojo doc. J. Tumas, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 182–197.